

TURKOLOGU U ČAST!

ZBORNIK RADOVA POVODOM 70. ROĐENDANA
EKREMA ČAUŠEVIĆA

IN HONOR OF THE TURKOLOGIST!

ESSAYS CELEBRATING THE 70TH BIRTHDAY OF
EKREM ČAUŠEVIĆ

Izdavač

Filozofski fakultet u Zagrebu
FF-press

Godina tiskanog izdanja: 2022.
Godina elektroničkog izdanja: 2022.

Za izdavača

Domagoj Tončinić

Urednici

Tatjana Paić-Vukić
Azra Abadžić Navaey
Marta Andrić
Barbara Kerovec
Vjeran Kursar

Recenzenti

Adnan Kadrić
Aladin Husić

Računalni slog

Ivanka Cokol
Boris Bui

Oblikovanje naslovnice

Krešimir Krnic

Prijevod *Uvoda* na engleski jezik

Marina Grubišić

Prijevod *Životopisa* na engleski

Srđan Telenta

Lektura prijevoda *Životopisa* i sažetaka na engleski

Alexander Douglas Hoyt

ISBN 978-953-175-937-3
978-953-379-030-5 (PDF)

<https://doi.org/10.17234/9789533790305>

Djelo je objavljeno pod uvjetima [Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence \(CC-BY-NC-ND\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.

TURKOLOGU U ČAST!

ZBORNÍK RADOVA POVODOM 70. ROĐENDANA
EKREMA ČAUŠEVIĆA

IN HONOR OF THE TURKOLOGIST!

ESSAYS CELEBRATING THE 70TH BIRTHDAY OF
EKREM ČAUŠEVIĆ

SADRŽAJ - CONTENTS

Uvod.....	9
Introduction.....	15
Životopis Ekrema Čauševića	21
Ekrem Čaušević's Biography	27
Bibliografija Ekrema Čauševića.....	33

Filologija / Philology

Fikret Turan

Emergence, Development and Spread of the First Person Plural Suffix -K and Its Variants in Turkic 47

Henryk Jankowski

A Ziker of Polish-Lithuanian-Belarusian Tatars in Turkish and Its Polish Translation by Mustafa Szahidewicz 55

Mehmet Ölmez

Osmanlıcada 'kucaklamak' o ile mi u ile mi? 81

Marek Stachowski

Balkan Slav dillerinden Türkçe hakkında ne öğrenebiliriz? 91

Claudia Römer

Elements of Türkî-yi 'acemî in an Eyewitness Report on the Ottoman Siege of Baghdad (1034-35/1625-26) Preserved in Iskandar Munşi's 'Ālam-ārā-yi 'Abbāsī 103

Marija Đinđić

Bezekvivalentna leksika i frazeološke jedinice u Novom tursko-srpskom rečniku (Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük): leksikološki i leksikografski izazovi 131

Mustafa Öner

Türkçe Ses Bilgisi ve Ses Değişmeleri (Sınıflandırma, Çözümleme ve Öğretim Üzerine Yaklaşımlar) 143

Sabina Bakšić i Alena Čatović

Pragmatički aspekt turskih vlastitih imena 167

Barbara Kerovec i Ida Raffaelli

S infinitivnim oblicima kroz Istanbul: glagolska imenica na -mA u atributnoj funkciji i njezini hrvatski prijevodni ekvivalenti 183

Ivo Pranjković	
„Male riječi“ orijentalnoga podrijetla u hrvatskome jeziku	215
Ivan Marković	
<i>Bilješka o rukometu, dobu i ponovljenom antecedentu u hrvatskome</i>	225
Mislav Ježić	
<i>Xerxov natpis u Persepoli o uništenju svetišta daiva</i>	253
Povijest / History	
Azra Abadžić Navaey	
<i>Može li Firdusijeva Šahnama biti izvor za povijest starih turkijskih naroda?</i>	271
Vjeran Kursar	
<i>Bosanski franjevci i osmanski turski jezik u predmoderno doba</i>	291
Hatice Oruç	
<i>Hrvat Etnograf Antun Hangi'nin Anlatımlarında Bosna-Hersek</i> <i>Müslümanları ve Günlük Yaşamları</i>	315
Marta Andrić i Musa Duman	
<i>Crvena boja u Putopisu Evlije Čelebija</i>	339
Tatjana Paić-Vukić	
<i>Kodikološko ispitivanje livanjske medžmue, otkrivanje povijesti rukopisa</i>	365
Sándor Papp	
<i>Corruption, Bribes or Just Presents? The Practice of Offering Gifts in</i> <i>Ottoman-Hungarian and Ottoman-Romanian Relations</i>	381
Vesna Miović	
<i>Aleksandar Mavrocordato Exaporite, glavni dragoman i tajni savjetnik Porte:</i> <i>dubrovačka iskustva</i>	401
Nenad Moaçanin	
<i>Cliometrics Rehabilitated: Inequalities of Wealth and Income in Ottoman Economy</i> <i>as Reflected in Cadastral Surveys</i>	425
Kornelija Jurin Starčević	
<i>Osmanska utvrda Udbina i udbinska nahija u 16. i 17. stoljeću</i>	435
Slobodan Ilić	
<i>Tursun Bey Lost in Translation: How a Popular Edition of Târih-i Ebû'l-Feth</i> <i>Inspired a National Myth</i>	459

Zlatko Karač	
<i>Putopis Evlje Čelebija kao izvor za poznavanje džamija i drugih islamskih vjerskih građevina u osmanskoj Hrvatskoj 17. stoljeća</i>	469
Zeynep Oğuz Kursar	
<i>Views and Layers of Late Medieval Anatolia through Bāyezīd Pasha's Corner of Amasya</i>	496
Kotel Dadon	
<i>Bogatstvo i raznovrsnost rabinske literature u Osmanskom Carstvu 18. i 19. stoljeća</i>	541

Bezekvivalentna leksika i frazeološke jedinice u *Novom tursko-srpskom rečniku (Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük)*: leksikološki i leksikografski izazovi*

Marija Đinđić

Institut za srpski jezik SANU

msdjindjic@gmail.com

Sažetak

U radu se predstavljaju leksikološki i leksikografski problemi u vezi sa obradom i načinom predstavljanja bezekvivalentne leksike i frazeoloških jedinica zastupljenih u *Novom tursko-srpskom rečniku (Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük)*. U slučajevima kada za leksičke jedinice turskoga jezika ne postoji ekvivalent u srpskom jeziku reč je o bezekvivalentnim leksemama, koje su vezane za kulturu izvorišnjog, turskog jezika, a pripadaju različitim leksičko-semantičkim grupama reči. Takođe, bezekvivalentnost je odlika i kulturnospecifičnih frazeoloških jedinica kod kojih nije moguće uvek pronaći odgovarajući pandan u strukturno-komponentnom smislu, ali su prikazani donekle semantički i strukturno podudarni primeri (npr. *derdini Marko Paşa'ya anlat*, žali se ti Svetom Petru).

Ključne reči: bezekvivalentna leksika, frazeološka jedinica, leksički ekvivalent, turski jezik, srpski jezik

1. Glavni zadatak autora dvojezičnog rečnika jeste pronalaženje leksičkih ekvivalenta u odredišnom jeziku za leksičke jedinice izvorišnjog jezika. Potpuna ekvivalencija između reči i izraza u dvama jezicima je prilično neuobičajena. Izostajanje ekvivalencije proizilazi iz činjenice da se konceptualni prikaz sveta razvija na različite načine u različitim jezicima, i to kao rezultat istorijskih, geografskih, društvenih, kulturnih i ekonomskih razlika između zemalja u kojima se koriste različiti jezici (Svensén, 1993: 140). Dvojezični rečnici pružaju uvid u to da za određene lekseme izvorišnjog jezika nisu zabeleženi odgovarajući ekvivalenti u odredišnom jeziku. Lekseme izvorišnjog jezika za koje ne postoje leksički ekvivalenti u drugom jeziku nazivaju se bezekvivalentnom leksikom (Бархударов, 1975: 94), dok se prazna mesta u odredišnom jeziku nazivaju leksičkim prazninama ili lakunama.

* Ovaj rad finansiralo je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije prema Ugovoru br. 451-03-9/2021-14, koji je sklopljen sa Institutom za srpski jezik SANU.

1.1. Dvojezični rečnici imaju i ulogu putokaza za određivanje lingvističkog i nacionalnog identiteta pripadnika zajednice izvorišnog jezika. Na primeru *Novog tursko-srpskog rečnika (Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük)* (Đinđić, 2014) nastojaćemo da prikazemo segment leksike koja predstavlja izazov za svakog autora rečnika. Rečnik je 2014. godine izašao u izdanju Turskog lingvističkog društva. Građu za izradu *Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük* činili su jednotomni rečnik turskoga jezika i rečnička korpusna baza Turskog lingvističkog društva. U njemu je zabeleženo oko 51000 reči koje su deo opšteg leksičkog fonda turskoga jezika, kao i leksika koja je ušla u opšti jezik iz različitih drugih slojeva i stručnih jezika. Takođe, rečnik sadrži i nove kolokacije, frazeološke jedinice i nova značenja, kao i promene u distribuciji značenja i razna stilistička i metaforička proširenja upotrebe već postojećih reči. Kako navodi profesor E. Čaušević (2016: 347), uslov za nastanak dobrog, pouzdanog rečnika turskoga jezika podrazumeva da „autor po naobrazbi mora biti filolog (turkolog), imati veliko znanje i iskustvo te raspolagati temeljitim leksikološkim i leksikografskim znanjima i kompetencijama.”¹

2. Češki lingvista i leksikograf L. Zgusta je razlike u organizaciji designata u pojedinim jezicima nazvao anizomorfizmom jezika (Zgusta, 1991: 275). Dok se denotat shvata kao predstava o pojavama i predmetima, designat (signifikat) jeste pojam o njima. Očekivano je da anizomorfizam bude izraženiji kod jezika koji su tipološki, genetski i kulturološki udaljeniji. Iz različitosti turske i srpske nacionalne kulture proizilaze brojne bezekvivalentne reči, kao i frazeološke jedinice koje su često nosioci nacionalnog kulturološkog potencijala.²

2.1. Pod leksičkim ekvivalentom se podrazumeva ona leksička jedinica određnog jezika koja ima isto leksičko značenje i isti status u leksičkom sistemu, organizaciji nominacionih jedinica, kao odgovarajuća jedinica izvorišnog jezika, a to je moguće kod prostih, neizvedenih reči iz opšteg leksičkog fonda, sa prisustvom leksičkih ekvivalenata u osnovnim i sekundarnim semantičkim realizacijama.³

¹ Značajni deo naučnog opusa prof. E. Čauševića, uz sintaksu savremenog turskog jezika, čine pitanja kontrastivne analize turskoga i hrvatskoga jezika. Ovom prilikom stavlja se akcenat na njegov leksikografski poduhvat pisanja hrvatsko-turskog rečnika, čije će objavljivanje biti od velike koristi turkolozima u Hrvatskoj, kao i u svim postjugoslovenskim zemljama.

² U leksikologiji je uobičajeno pravljenje razlike između denotacije i designacije (signifikacije). Ima i drugačijih naučnozasnovanih mišljenja prema kojima pravljenje ove razlike nije relevantno. Po Gortan-Premk (1997: 46) designacija (signifikacija) bi predstavljala „obavezan most preko koga se uspostavlja i transformiše odnos denotacije kod svih leksema osnovnog leksičkog fonda, izuzev kod prostih onomatopeja. Za oba ova termina, denotacija i signifikacija, uzimamo termin referencija, jer referenciju shvatamo kao denotaciju i signifikaciju uzete zajedno, bez obzira da li se tiču nerealizovanog ili realizovanog leksičkog sistema“.

³ Glavne komponente leksičkog značenja po Zgusti (1991: 32) čine: designacija, konotacija i domen primene, a potpuna ekvivalentnost zahteva da leksičko značenje lekseme u oba jezika bude jednako u designaciji, konotaciji i domenu primene (1991: 291).

Praksa pokazuje da su vrlo česti slučajevi gde su leksička značenja određene leksičke jedinice u turskom jeziku samo delimično jednaka sa značenjem ove leksičke jedinice u srpskom jeziku, na primer, iz cele relativno bogate polisemantičke strukture turske lekseme *sarma* u srpski je jezik ušlo samo jedno terminološko značenje *vrsta jela*. Zapravo sa vrstom jela nepoznatom srpskom življu toga vremena ušla je i turska leksema:

sarma I. 1. gl. im. od *sarmak*, obavijanje, zavijanje, umotavanje; okruživanje, opkoljavanje; obuzimanje; prekrivanje; grljenje; namotavanje klupka; zavijanje cigarete; penjanje; dosađivanje; nametanje; zamaranje; svidanje. **2. im. omot.** **3. im. voj.** opkoljavanje, obruč. **4. im. kul.** *sarma*. **II. prid.** zavijen, uvijen, omotan. – *yay* zavijen luk.

U srpskom jeziku leksema *sarma* predstavlja pozajmljenicu kod koje je u procesu jezičkog posuđivanja preneto samo terminološko, kulinarsko značenje (jelo od pirinča i seckanog (mlevenog) mesa (ili samo pirinča) uvijenog u lišće (kiselog) kupusa, u vinovo lišće, zelje i sl.). Svako terminološko značenje nezavisno je od semantičke pozicije u kojoj se realizuje, odnosno svaki termin se ponaša kao leksema u osnovnom značenju. S obzirom na to da je leksema *sarma* frekventna u srpskom jeziku i da je ekvivalentna sa jednim od značenja odgovarajuće lekseme u turskom jeziku, u Rečniku je za ovo značenje naveden ekvivalent *sarma*.⁴ Odrednica *sarma* predstavlja primer gde se bezekvivalentnost u odredišnom jeziku odnosi samo na jedno od značenja lekseme u izvorišnom jeziku.

U predgovoru Rečnika navodi se da su u rečniku istaknute semantičke razlike između turcizama u savremenom srpskom jeziku i tih reči u savremenom turskom jeziku na sinhronijskom nivou (Đinđić 2014: 15). U slučajevima da postoji ekvivalencija u celoj polisemantičkoj strukturi određene odrednice, ekvivalentna leksema navodena je ispred sistema defincija (npr. lažim), a ukoliko ekvivalencija ne postoji, turcizam se navodi samo kod onog značenja koje postoji u srpskom jeziku. Ovakvih primera rečničkih odrednica predstavljenih delimičnim ekvivalentima u slučajevima leksema koje u srpskom jeziku predstavljaju turcizme ima dosta, a navešćemo još nekoliko primera:

dolama I. gl. im. od *dolamak*, omotavanje, zavijanje, opasavanje; bandažiranje, previjanje. **2. im.** dolama, vrsta gornjeg kaputa. **3.** vrsta svilene dolame sa resama; isp. pošu. **4. im. arhit.** motiv za ukrašavanje enterijera u baroknom i rokoko stilu. **5. im. med.** prišt na prstu.

entari im. ar. I. anterija, gornja haljina. **2.** široka i laka arapska muška haljina, vrsta prsluka.

⁴ Najbrojniji segment strane leksike u srpskoj leksici kulinarstva predstavljaju turcizmi. Položaj turcizama kao prototipične i najfrekventnije leksike među nazivima jela potvrdili su i rezultati ankete, a najčešći odgovori na pitanje u vezi sa omiljenim jelom bili su *sarma* i *čorba* (Радоњић, 2017: 208).

kaftan *im. ist.* 1. kaftan, vrsta duge gornje odeće. 2. počasna odora.

fincan *im.* 1. fildžan, šoljica, šolja bez drške. 2. porculanski izolator.

abdestlik, -ği *im.* 1. avdesana, mesto ili odeljenje u muslimanskoj kući gde se uzima avdes. 2. *zast.* vrsta odeće koja liči na jaknu bez rukava i koja se oblači dok se uzima avdes.

kapama 1. *gl. im. od kapamak*, zatvaranje, zaklapanje; kvarenje vremena; zaklanjanje vidika; blokiranje; zapušavanje, popunjavanje; obustavljanje; zatvaranje, zabranjivanje, suspendovanje; završavanje, okončavanje; zatvaranje, hapšenje; sklanjanje; nadoknađivanje, podmirivanje. 2. *im. kul.* kapama, vrsta jela koja se priprema od jagnječeg mesa. 3. *im.* milosnica, ljubavnica, metresa. 4. *im. zast.* kapuljača, kapa.

kavurma I. 1. *gl. im. od kavurmak*, pečenje, prženje; sušenje, paljenje; uništavanje, razaranje, istrebljivanje. 2. *im. kul.* kavurma, vrsta jela od iznutrica i drugih dodataka. II. *prid.* pečen, pržen.

2.2. O slučajevima potpune ekvivalencije može se govoriti, na primer, kod reči koje su monosemantične u oba jezika. U monosemantične reči spadaju termini ili semantički neadaptirane tuđice (Гортан Премк, 1997: 41); u Rečniku su to odrednice poput **voltametre** *im. fr. fiz.* voltmetar; **gramaj** *im. fr.* gramaža; **haploit, -di** *im. fr. biol.* haploid; **hemoglobin** *im. fr. biol.* hemoglobin; **hipertansiyon** *im. fr. med.* hipertenzija; **haziran** *im. ar.* jun; **dokuz** *br.* devet.

2.3. Donekle slična problemu bezekvivalentne leksike jeste razlika u terminološkom rodbinskom sistemu turskog i srpskog jezika. Različito shvatanje stvarnosti uslovljeno porodičnim odnosima i njihovim razumevanjem odražavaju se u leksi-kografskoj praksi na davanje ekvivalenata kojim bi bila pokrivena određena leksička distinkcija, na primer kod odrednica *hala* i *teyze*. Pri preciziranju zahteva se dopuna lekseme *tetka* predložko-padežnom konstrukcijom – po ocu, odnosno po majci. U srpskom jeziku leksemom *tetka* imenuje se očeva ili majčina sestra. Ujedno *tetka* je i naziv za stariju ženu uopšte (PCJ 2018). U turskom jeziku postoje dve lekseme kojima se pravi distinkcija između očeve i majčine sestre, zatim i sestre, brata od tetke (po ocu), odnosno sestre i brata od tetke (po majci), kao i bake po majci i bake po ocu:

hala *im. ar.* očeva sestra, tetka. – **kızı** sestra od tetke (po ocu). – **oğlu** brat od tetke (po ocu).

halazade *im. ar. + pers.* brat ili sestra od tetke po ocu.

teyze 1. *im.* tetka, majčina sestra. 2. pri obraćanju ženama starijih godina, tetka.

teyzezade *im. tur. + pers.* brat ili sestra od tetke (po majci).

anneane *im.* baba, baka po majci.

babaanne *im.* baba po ocu.

S obzirom na to da turski jezik nema kategoriju gramatičkog roda, pripadnost određenom polu određuje se značenjem same lekseme, kao što je slučaj sa leksemama *anne*, majka, *baba*, otac, *abla* starija sestra, *ağabey* stariji brat. S druge strane,

leksemom *kardeş* ne iskazuje se oznaka pola, leksema može da se odnosi na brata ili sestru, a razlikovanje se iskazuje sintaksički, tako što se ispred lekseme dodaje imenica sa pridevskom funkcijom, što je prikazano rečničkim člankom:

kardeş *im.* 1. brat; sestra. **erkek** – brat. **kız** – sestra.

Unekoliko različita vrednost pojedinih reči uslovljena različitim odnosima ustanovljenih prema roditeljima u dvama jezicima oslikava se u srpskoj leksemi *roditelj* (*majka ili otac*), odnosno turskoj složenici *ana baba*, u značenju roditelji.

2.4. Veliki izazov za svakog leksikografa koji je autor dvojezičnog rečnika predstavljaju lekseme koje su vezane za kulturu izvorišnog jezika. Bezekvivalentne lekseme nemaju ekvivalente u odredišnom jeziku, odnosno imaju nultu ekvivalentnost, jer ne postoje ni realije koje bi se njima imenovala. U takvim slučajevima leksikograf treba da pronađe rešenje za njihovu leksikografsku obradu. Jedan od načina stvaranja prevodnih ekvivalenata je preuzimanje reči iz izvorišnog jezika (transkripcijom ili transliteracijom) ili stvaranje novog izraza (doslovnim prevodenjem, odnosno kalkiranjem), a drugi način je pronalaženje opisnog ekvivalenta.

2.5. Pojmovna vrednost leksema kojima se imenuju pojmovi u turskom jeziku koji ne postoje u srpskom jeziku najčešće je iskazana arhisemom *vrsta* (*nečega*) kojom se daje informacija o pripadnosti određenoj leksičko-semantičkoj grupi u kojoj se sve reči značenjski vežu uz isti nadređeni pojam. Bezekvivalentna leksika u srpskom jeziku, kao i u drugim jezicima uopšte, najčešće pripada sledećim leksičko-semantičkim grupama reči, odnosno grupama reči koje označavaju sledeće pojmove, npr. **jela** (**çiğ köfte** *kul.* vrsta ćufte napravljene od svežeg, neproprženog mlevenog mesa, prekrupe, paprike, luka, začina, peršuna; **hünkârbeğendi** *im. kul.* vrsta jela koje se pravi od patlidžana pečenog na žaru i mesa; **menemen** *im. kul.* vrsta jela koje se pravi od jaja, crnog luka, zelene paprike i paradajza); **odevne predmete** (**pirpıt, -tı** *grč.* rvačke gaće od debelog platna ili kozije dlake koje ponekad nose turski rvači umesto kožnih pantalona; **tavukayağı** *im.* vrsta suknje; **tuman** *im. nar.* gaće; šalvare; isp. don, šalvar); **muzičke instrumente** (**bağlama** vrsta saza sa tri duple žice; **cızgara** *im. zast.* vrsta saza sa gudaalom; **ikitelli** *im.* vrsta saza sa dve žice; **tar** *im.* vrsta muzičkog instrumenta koji se svira u istočnoj Anadoliji i Azerbejdžanu); **biljke** (**altınbaş** *im. bot.* vrsta dinje iz egejske oblasti; **narince** *im. bot.* vrsta belog grožđa od kojeg se pravi vrhunsko vino u pokrajinama Tokat i Amasja u Republici Turskoj; **dökülgen** *im. bot.* vrsta belog grožđa koje se gaji u području jugoistočne Anadolije i Sredozemlju); **životinje** (**morkaraman** *im. zool.* vrsta ovce čije se runo menja od crvene do ružičaste boje, a odgaja se u istočnoj Anadoliji i severoistočnim pokrajinama Turske; **herik, -ği** *im. zool.* vrsta ovce bele boje koja se uzgaja u crnomorskim planinskim prevojima; **Van kedisi, -ni** *im. zool.* vanska mačka, vrsta mačke koja živi u oblasti jezera Van, bele boje dlake i raznobojnih očiju); **književne pojmove** (**hamse** *im. ar. knjiž.* vrsta književnog dela u divanskoj književnosti; **mâni, -ii/-yi**² *im. knjiž.* vrsta turskog tradicionalnog katrena; **müstezat, -dı** *im. ar. knjiž.* vrsta

poezije u divanskoj književnosti u kojoj se svakom polustihu dodaje mali polustih; **şathiye** *im. ar. knjiž.* vrsta pesničkog dela sa elementima satire, narugivanja i šale; **terkiphane** *im. ar. + pers. knjiž. zast.* vrsta distiha; isp. bent); **obiçaje** (**kaçğöç**, **-çü** *im.* muslimanski običaj da žene pokrivaju lice pred muškarcima; **töre cinayeti** ubistvo zbog časti (obično mlade devojke ili žene) (pod odrednicom **töre**) i sl.

2. 6. Sledeći sloj leksike u kome se takođe nalaze brojne odrednice koje nemaju ekvivalente u dvojezičnom rečniku su istorizmi čije nominacione jedinice nisu preuzete iz turskog, već su definisane opisno.⁵ Istorizmima se imenuju pojmovi koji više nisu aktuelni, a koji se odnose na određeni vremenski period.⁶ Među istorizmima izdvajaju se odrednice koje se odnose na a) dužnosti, zvanja, titule vezane za određeni istorijski period, najčešće za period Osmanskog carstva: **şehzade** *im. pers. ist.* princ, prestolonaslednik (sultanov sin); **reisülküttap, -bı** *im. ar. ist.* 1. generalni sekretar sultanovog visokog saveta (do XVII veka). 2. ministar inostranih poslova (u Osmanskom carstvu pre Tanzimata); **falakacı** *im. ist.* osoba koja je bila zadužena za batinjanje prilikom kontrola koje su vršili veliki veziri, istanbulske kadije, janičarski komandanti, komandanti graničarske vojske. b) odrednice koje se odnose na iščezle predmete, novac, nakit i sl.: **kabalak, -ğı** *im. ist.* vrsta šapke osmanlijskih vojnika iz Prvog svetskog rata; **kallavi** *ar. ist. I. im.* vezirska kapa. *II. prid. fig.* velik, ogroman. – **fincan** velika šolja bez drške (za kafu); **sürre** *im. ar. ist.* pare i darovi koje su sultani slali svake godine u Meku i Medinu.

3. Rečnik beleži frazeološke jedinice u užem smislu (frazelogizmi, frazeme), kao i frazeološke jedinice u širem smislu poput frazeologiziranih izraza i imeničkih sintagmi, izreka ili paremija, a takođe i terminološke sintagme. U okviru rečničkih odrednica navođene su i pozdravne forme, forme kojima se izražava želja, čuđenje, divljenje, uzrečice, kletve, blagoslovi i sl. formule narodnih govora koje se u frazeologiji nazivaju komunikativne frazeološke jedinice (Вуловић, 2016: 385). Među njima, posebnu vrstu bezekvivalentnosti imamo kod kulturnospecifičnih frazeoloških jedinica. Nacionalno-kulturna svojstva frazeoloških jedinica odražavaju se u postojanju bezekvivalentnih jedinica koje predstavljaju za leksikografa svojevrsni izazov kada je u pitanju pronalaženje odgovarajućih ekvivalenta. Najveći broj njih spada u frazeološko-paremiološke jedinice, dok su u manjem broju među njima zastupljeni sintagmatski ustaljeni spojevi. Kako je navedeno u predgovoru Rečnika, u slučajevima gde ne postoji odgovarajući ekvivalent daje se funkcionalni ekvivalent na kulturnom i komunikacijskom planu, dok se kod primera koje je teško bukvalno

⁵ Među istorizmima u srpskom jeziku brojni su turcizmi. U Rečniku se kod takvih odrednica postupalo kao i kod drugih turcizama, npr. **vezir** *im. ar. I. ist.* vezir. 2. kraljica, figura u šahu. – **vüze** *ra* ugledne ličnosti.

⁶ O obradi istorijske leksike u jednojezičnom rečniku v. Радовић-Теших (1982 : 259).

prevesti daje opisna definicija kojom se identifikuje značenje u kontekstu (Đinđić, 2014: 15).

3.1. Nepostojanje ekvivalentnosti podrazumeva frazeološke jedinice povezane sa nacionalnokulturnim kontekstom turskog jezika koje predstavljaju netransparentne grupe reči na semantičkom nivou. Među njima postoji izvestan broj onih u čiji sastav ulaze vlastita imena kao komponente frazeoloških jedinica koje su specifične za tursku kulturu, tradiciju, religiju i verovanja. Analizirajući antroponimske elemente u frazeološkim jedinicama, Fekete (1984-1985: 841), uočava da „značajan sloj imena predstavljaju ona iza kojih stoji *tačno određeni konotat*, lice koje je identifikovano (...). Izbor imena nije proizvoljan, već bitan elemenat iz kojeg proističe cela semantika izraza”. U tom smislu ilustrativan je primer turske frazeološke jedinice *derdini Marko Paşa’ya anlat* za koju je bilo teško pronaći odgovarajući izraz, gde doslovni prevod glasi *žali se ti Marku Paši*. Marko Paša (Pitsipios) (1824-1888), nepoznata ličnost za širi kulturni prostor od turskog, te tako i za srpski, bio je osmanski lekar grčkog porekla. Zbog lekarskog posla, kao i rada sa studentima medicine i rada u osmanskom senatu (Âyan Meclisi) često je bio u situacijama da sluša tuđe muke i nevolje. Među osobinama koje su ga krasile izdvajali su se znanje, predanost, kao i ogromno strpljenje prilikom rada sa pacijentima i studentima zbog čega je i nastao ovaj izraz, a koristi se u situacijama kada nema osobe koja bi saslušala nečiju muku (Anaç, 2019: 82). U rečniku je naveden kao ekvivalent neformalni srpski izraz *žali se ti svom ocu, nikog se ne tiče tvoja nesreća*.⁷

Mnogo bliži ekvivalent bi bila frazeološka jedinica u srpskom jeziku, takođe sa antroponimom kao komponentom *žali se ti Svetom Petru*.⁸ U ovom slučaju reč je o imenu novozavetne ličnosti, jednog od apostola, čije se ime veoma često sreće u srpskim narodnim pripovetkama, legendama, poslovicama, izrekama i dr. umotvorinama. Njegov kult je veoma razvijen u narodnom stvaralaštvu, legendama o putovanjima, o čuvanju rajskih vrata, otvaranju i zatvaranju grobova i dr. (Чажкановић, 1973: 254).

3.2. Rečnik beleži i poslovice u čijem sastavu se javljaju kao antroponimi narodna imena karakteristična za predstavnike turskoga naroda, na primer **koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler** u značenju *kad nema kiše, dobar je i grad*. U Rečniku izostaje davanje bukvalnog prevoda poslovice koji bi glasio *na mestu gde nema ovce, kozu nazivaju Abdurrahman Çelebi*. Narodna imena javljaju se i u sintagmatski ustaljenim spojevima, na primer **dalgacı Ma-**

⁷ U tursko-engleskom rečniku kod ovog izraza navodi se najpre u zagradi bukvalni prevod (Tell your troubles to Marko Pasha), a potom i razgovorni opisni izraz *Don't bother me with your troubles (ne gnjavi me svojim problemima)* (Bezmez, Brown, 2007).

⁸ U leksikografiji nije neuobičajeno da se bolja rešenja u izboru prevodnih ekvivalenata uvide kasnije.

hmut argo *onaj koji beži od posla, zabušant*; **erkek Fatma** *muškobanjasta žena, muškarača*.⁹

3.3. Ime starozavetne ličnosti, judejskog cara Solomona (u srpskom jeziku poznatog i kao Solomun i Samuilo), koje se pominje i u kuranskim surama kao ime jednog od proroka, pod imenom Sulejman, javlja se kao antroponimska komponenta u frazeološkim jedinicama mnogih jezika.¹⁰ Osim što se u više knjiga Starog zaveta opisuje rodoslov cara Solomona (sina Davidovog), zatim njegova uspešna četrdesetogodišnja vladavina, za vreme koje je Hebrejsko carstvo dostiglo svoj vrhunac (isp. Prva knjiga o carevima 1-14), mudrost i pravednost u najmlađoj starozavetnoj knjizi – Premudrosti Solomonove, njegovo ime je deo mnogih legendi, narodnih pripovesti evropskih i orijentalnih naroda, gnostičkih i apokrifnih spisa itd. Kako je njegovo ime prema tim predanjima postalo sinonim za pravednost i mudrost, to u mnogim jezicima postoje frazeološke jedinice takvih značenja sa ovim antroponimom kao komponentom. Na primer, eng. *a judgment of Solomon, Solomon's wisdom*, rus. *соломоново решение, мудрость Соломона* itd., tako i u srpskom *solomonska (salomonska) presuda, solomonsko rešenje (presuda, sud), mudar (pametan) kao Solomon*. Sintagma "Solomonov pečat" nalazi se u mnogim jezicima. Označava prsten pečatnik biblijskog kralja Solomona, u Kuranu poslanika Sulejmana, i simbol je njegove moći i mudrosti.

Proučavajući religiju u doba careva i proroka starog Istoka, Mirča Elijade navodi da u opisima lika cara Solomona „prepoznamo tradicionalne slike *rajske* vladavine, slike koje će mesijanski proroci preuzeti u svom njihovom sjaju ... koja osigurava *mir naroda* i sveopšti napredak“ (Elijade, 2003: 284). Upravo je ta slika motivisala nastanak mnogih legendi istočnih i arapskih naroda vezanih za moć i značaj Solomonovog pečata, kao simbola čvrste vlasti i neprikosnovene moći. To je izraženo značenjem izreke *Mühür kimde ise Süleyman odur*¹¹ u turskom jeziku, a u Rečniku su kao srpski ekvivalent data frazeološka jedinica *ko je jači, on i kvači; ko ima vlast, ima i moć*.¹²

⁹ U frazeologiji antroponimi su najvećim delom poznata i u narodu rasprostranjena domaća imena (Ahmet, Ali, Ayşe, Bekir, Cafer, Fatma, Hasan, Kadir, Kerem, Mehmet, Murat, Mustafa, Osman, Ömer, Raziye, Recep, Veli, Yakup i sl.). Detaljniji popis antroponima kao komponenti izraza u turskom jeziku daje Kutlar (2020).

¹⁰ O biblijskim imenima i imenima iz hrišćanskog predanja koji se javljaju kao komponente u frazeološkim jedinicama u srpskom jeziku v. Вуловић (2018).

¹¹ Turski jezik beleži još nekoliko frazeoloških jedinica gde se imena iz Kurana biblijskog porekla javljaju kao komponente. Takva je izreka *her firavunun bir Musası var (svaki faraon ima svoga Mojsija)* u kojoj motivaciju za nastanak izreke predstavlja upornost i nemogućnost sprečavanja pravde (oličene u Božijoj volji) (Вуловић, Ђинђић, 2013: 668).

¹² Autorka ne navodi bukvalan prevod koji bi glasio *kod koga je pečat, taj je Sulejman*. U tursko-engleskom rečniku, na primer, leksikografi su se opredelili za davanje opisne, nefrazeološke definicije: *The person to whom power has been officialy delegated is the one who calls the shots* (Bezmez, Brown, 2007).

3.4. Kako pokazuju navedeni primeri, nije bilo moguće pronaći pandan u strukturno-komponentnom smislu u srpskom jeziku za svaki izraz, ali mogući su donekle semantički podudarni primeri. Izvesno je da se davanjem varijantnih oblika u vidu donekle podudarnih primera izraza gubi specifičan nacionalni kolorit kojim se odlikuju nacionalno specifične frazeološke jedinice, ali idealno rešenje ne postoji ni u slučajevima kada leksikografi koriste opisna, nefrazeološka sredstva. Analizirani izrazi imaju značaj za kontrastivna frazeološka proučavanja srpskog i turskog jezika, dok se njihov kulturološki značaj ogleda u utvrđivanju nacionalnospecifičnih kulturoloških vrednosti izraženih jezikom.

4. Rad završavamo citatom, koji bi ujedno predstavljao i simbolisao sintezu prevodilačkih i leksikografskih iskustava u vezi sa fenomenom (ne)prevodivosti i bio podstrek za dalje analize i preosmišljanja postojećih i iznedranja novih znanja:

„Prvo dolazi prijevod, ‚prije‘ svakog jezika, kao princip u osnovi svega. Jezik nije jezik ako nije prevodiv. ‚Prevodivost‘ nije samo slučajni atribut jezika, on je njegov inherentan i temeljan element. To ne znači da u svakom jeziku nema ‚neprevodivih elemenata‘, ali oni koegzistiraju s *načelnom prevodivošću*. Prevodivost je život jezika. Kad bi bili posve neprevodivi, bili bi i nepokretni i otporni na promjene i razvoj. Neprevodivosti su također apsolutno fundamentalne, jer one su jamac polisemičnih vrijednosti. Neprevodivosti ne sprečavaju prijevod, naprotiv, one su njegovo gorivo i sretni smo što ih imamo. Prevodimo zahvaljujući i usprkos neprevodivosti. Stoga imamo kontekst. Ali fundamentalno, imamo prijevod čak i prije nego što imamo jezik na koji prevodimo, jer u komunikaciji morate prevesti sebe drugima; prevodimo iznutra prema van i uzajamno. Prevodimo i društvena značenja, političke kodove, institucije, navike, ponašanje, i obratno; to nije solipsistička aktivnost. Cijelo čovječanstvo to čini, čak i onkraj jezika, i u složenoj mreži koja obuhvaća prostor i vrijeme, ali poseže i dalje. Tako smo i smrtna i povijesna bića (kao pojedinci, i neprevodivi), i transcendentna bića (kao vrsta, možda među drugim vrstama i u interakciji s njima). Naravno, prijevod je i ono što se čini unutar jednog te istog jezika (ako ga uopće možemo definirati; kako odijeliti jedan jezik od drugoga, ako ne arbitrarno?).“ (Iveković, Buden, 2008).

Literatura

- Anač, D. (2019). *Marko Paša [Pitsipios] 1824-1888*. Istanbul: Türk Kızılay.
- Bezmez S., Brown C. H. (2007). *Türkçe İngilizce Redhouse Sözlüğü* (Yedinci Baskı). Istanbul: SEV Yayıncılık.
- Čaušević, E. (2016). Marija Đindić, *Novi tursko-srpski rečnik / Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2014, 1526 str. *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 65, 347-349.
- Đindić, M. (2014). *Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Elijade, M. (2003). *Istorija verovanja i religijskih ideja 1, Od kamenog doba do Eleusinskih misterija*. Beograd: Romanov, Bard-fin.
- Iveković, R. i Buden, B. (2008). Babilon moj roden kraj. *Transversal Texts*. <http://eicp.net/transversal/0908/ivekovic-buden/hr>. Pristupljeno 3. 1. 2021.
- Kutlar, H. (2020). Anlamın bir parçası olarak Türk atasözleri ve deyimlerindeki kişi adları. *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, 5(1), 56-113.
- Svensén, B. (1993). *Practical Lexicography. Principles and Methods of Dictionary-Making* (Translated from the Swedish by John Sykes and Kerstin Schofield). Oxford - New York: Oxford University Press.
- Zgusta, L. (1991). *Priručnik leksikografije* (prevod i predgovor D. Šipka). Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Бархударов, Л. С. (1975). *Язык и перевод* (Вопросы общей и частной теории перевода). Москва: Международные отношения.
- Вуловић, Н. и Ђинђић, М. (2013). Фразеолошке јединице с хришћанским компонентама у речницима савременог турског језика. *Српска теологија данас (СДА), књ. 4: Српска теологија данас 2012: Зборник радова четвртог годишњег симпозиона*. Београд: Институт за теолошка истраживања ПБФ, 665-670.
- Вуловић, Н. (2016). Експресивност фразеолошких јединица с компонентом ђаво у српском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 45/1, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 381-393.
- Вуловић, Н. (2018). Антропоними у фразеолошким јединицама с религијском компонентом у српском језику. *Славофраз 2017. Имињата и фразеологијата. Имена и фразеологија*, Велјановска, К., Мирчевска-Бошева, Б. (ур.). Скопје: Филолошки факултет Блаже Конески. Универзитет Св. Кирил и Методиј, 93-102.
- Гортан-Премк, Д. (1997). *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Радовић-Тешић, М. (1982). Архаизми и њихова обрада у речнику САНУ.

Лексикографија и лексикологија (зборник реферата), Београд: Институт за српски језик САНУ, Српска академија наука и уметности, Филолошки факултет; Нови Сад: Матица српска, Филозофски факултет, 257-262.

Радоњић, Д. (2017). *Кулинарска лексика у савременом српском књижевном језику* (необјављена докторска дисертација). Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

РСЈ (2018). *Речник српског језика*, друго издање. Нови Сад: Матица српска.

Фекете, Е. (1984-1985). Антропонимски елементи у српскохрватским фразеолошким јединицама. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXVII-XXVIII, 835-843.

Чајкановић, В. (1973). *Мит и религија у Срба*, Београд: Српска књижевна задруга.

Non-equivalent Lexis and Phraseological Units in the New Turkish-Serbian Dictionary (*Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük*): Lexicological and Lexicographical Challenges

This paper focuses on the lexicological and lexicographical issues of non-equivalent lexis and phraseological units in the *New Turkish-Serbian Dictionary* [*Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük*]. The task of the bilingual lexicographer is to find lexical equivalents in the target language to the lexical units of the source language. A lexical equivalent is a lexical unit of the target language that has an equal lexical meaning and equal status in the lexical system as the corresponding lexical unit in the source language. Examples of complete equivalence are fairly rare and can be found, for example, in words that are monosemantic in both languages. When there are no equivalents in Serbian to a lexical unit of Turkish, it is a matter of non-equivalent lexis. Most often, non-equivalent lexis can be found among lexical-semantic word groups describing the following concepts: dishes, clothing items, musical instruments, customs, plants, animals, etc. The paper also analyses the category of non-equivalence of phraseological units in this bilingual dictionary and the causes of non-equivalence, as well as the ways in which this phenomenon is represented lexicographically in the dictionary.

Key words: non-equivalent lexis, phraseological unit, lexical equivalent, Turkish language, Serbian language